

SJEĆANJE NA RAT: MEDIJATIZIRANA POVIJEST I PREGOVARANJE SUVREMENOG HRVATSKOG NACIONALNOG IDENTITETA

REMEMBERING THE WAR: MEDIATIZED HISTORY AND THE NEGOTIATION FOR A MODERN CROATIAN NATIONAL IDENTITY

Nikola Puharić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Povijest, 2. godina diplomskog studija

nikolap65@gmail.com

UDK: 355.01:(32+159.947)

Sažetak

Rad nastoji kroz studiju slučaja, istovremeno koristeći analizu medijskog narativa i analizu medijskog diskursa na uzorku pojedinačnih priloga emisije TV Kalendar, ukazati na medijaliziranu konstrukciju i funkciju kolektivne prošlosti putem javnog medijskog servisa. Zastupa se teza da današnja nacija, kao moderni društveno-politički entitet 'zamišljene zajednice', ne može postojati bez medijskih reprezentacija. Analizirani televizijski prilozi odnose se na epizode hrvatske povijesti iz vremena rata od 1991. do 1995. godine koji su prikazani u emisiji. Pokazuje se kako TV Kalendar stvara utemeljujuće mitove i povijest koji služe za definiranje identiteta i političku legitimaciju u sadašnjosti. Njega se tipična mitološka narativna struktura koja služi nastojanju homogenizacije nacionalne zajednice te odvajanju i definiranju nacionalne 'drugosti'. Rad iznosi kritiku javnog medijskog servisa koji načinom reprezentacije prošlih događaja ne doprinosi demokratskoj konstrukciji kolektivnih sjećanja kao ključnog segmenta formiranja kolektivnih identiteta svih društvenih zajednica, već kroz sjećanje na rat potiče rascjep i kolektivni zaborav u postkonfliktnom društvu.

Ključne riječi

TV Kalendar, rat u Hrvatskoj, HRT, javni medijski servis, kolektivno sjećanje, identitet, nacionalizam, analiza narativa, analiza diskursa

Abstract

Using narrative inquiry and discourse analysis on a sample of a segment of the television program TV Kalendar, this paper studies the case of mediatized construction, as well as the function of collective history by way of public broadcasting. A thesis is brought forward, stating that a contemporary nation, as a modern sociopolitical entity of an 'imagined community' cannot exist without representation in the media. The segments include episodes of Croatian history from the time of the war, 1991 to 1995, shown on the show. The TV Kalendar program is next shown to invent myths and write history that is subsequently used to define identity and political legitimacy in the here and now. The paper is a critique of public broadcasting, whose method of depiction of past events does not contribute to the democratic construction of collective memory, a key segment of collective identity formation in all social communities, but instead, contributes to a memory of the war that encourages discord and collective disregard in a post-conflict society.

Keywords

TV Kalendar, Croatian War of Independence, HRT, public broadcasting services, collective memory, identity, nationalism, narrative inquiry, discourse analysis

Uvod

Zadaća ovog rada je kroz narativnu i diskurzivnu analizu, prikazati kako emisija TV Kalendar kroz javni medijski servis prezentira nacionalnu povijest i sjećanje na razdoblje rata od 1991. do 1995., pozivajući na svakodnevno 'bivanje nacijom' (Billig, 2009), te konstantno podsjećajući i kreirajući povijesne mitove koji su ključni za nacionalno kolektivno sjećanje. U tu svrhu pokušat će se prikazati kako emisija utječe na definiranje nacionalnog identiteta, koga poziva na pripadnost, a koga izostavlja. Također će se nastojati utvrditi tekstualne i podtekstualne komponente (konotativne audio-vizualne kodove), tekstualnu implikaciju gledatelja (kojim osobitim ideologijama emisija nastoji 'dozvati' gledatelja), tekstualnu reprezentaciju povijesnog trenutka za Hrvatsku, i diskurzivnu konstrukciju odnosa moći između javnog medijskog servisa i njegovih korisnika.

Funkcije povijesti i nacionalni identitet

Kanadska povjesničarka Margaret MacMillan (2009: 2) govori kako se prošlost i njene interpretacije mogu koristiti za gotovo bilo kakvo djelovanje u sadašnjosti. Povijest se zato može percipirati kao sloj koji leži ispod sadašnjosti, često benigna, ponekad opasna formacija koja tiho oblikuje naše institucije, način razmišljanja i preferencije. Uvijek je možemo zazvati za savjet, kako bi opravdali naše djelovanje ili definirali identitet.

Ključan pojam za određivanje teme rada je društveno sjećanje. Temeljni istraživački rad povjesničara Pierra Nore kao svoj temeljni istraživački stav zastupa da sjećanje i povijest nisu sinonimi nego su upravo umnogome suprotstavljeni (Nora, 2007 prema Cipek, 2011: 22). Teze o razdvojenosti povijesti i sjećanja Nora vrlo dobro argumentira. On tvrdi kako je u novije vrijeme uloga povijesti završena jer je naciju polako, ali sigurno, zamijenilo društvo (Nora, 2007 prema Cipek, 2011:22). Smatra da je došlo do razdvajanja povijesti i nacije, a time i do opadanja važnosti nacionalne povijesti, odnosno gotovo sakralnog odnosa prema nacionalnoj povijesti i memoriji pa se stoga par država-nacija progresivno zamjenjuje parom država-društvo (Nora, 2007 prema Cipek, 2011:21). Kritiku ovih teza iznio je Tihomir Cipek (2011) koji tvrdi kako ipak ne postoji nesavladiva prepreka između sjećanja i povijesti ili historiografije, već se one međusobno nadopunjuju, traže i tek kad se barem na nekoj od razina nađu, može se u javnosti stvoriti slika o prošlosti. Stoga možemo zaključiti kako nam tek sjećanje u koheziji s profesionalnom historiografijom donosi javnu artikulaciju povijesti, koja je ujedno i glavna tema ovog rada. Mjesta sjećanja koja Pierre Nora vidi kao mentalni ili fizički predmet ili prostor (uključujući i medije) nisu suprotstavljena povijesti. U svojoj isprepletivosti tvore važan dio

procesa političke legitimacije, ali i omogućuju građanima formiranje uvjerenja o društvenoj pripadnosti.

Nastavljajući na Norinu ulogu sjećanja, ne možemo se složiti s njim da značaj nacije u današnjem svijetu opada. Globalni poredak još se uvijek sastoji od nacija-država te je idejni sustav koji ga formira vjerojatno 'najuspješnija ideologija u ljudskoj povijesti' (Billig, 2009:49). Definiirajući naciju, polazimo od Benedicta Andersona (1990:16-18) koji je definira kao zamišljenu političku zajednicu, i to zamišljenu kao istovremeno inherentno ograničenu i suverenu. Zamišljena je zato što pripadnici čak i najmanje nacije neće nikada upoznati većinu drugih pripadnika svoje nacije pa čak ni čuti o njima, no ipak u mislima svakog od njih živi slika njihovog zajedništva.

Iako mnoge definicije nacionalizma ističu stvaranje određenih nacija ili država kao temeljnu odliku nacionalizma, Michael Billig ga (2009) opisuje kao itekako prisutnog i neizbježnog u održavanju i homogeniziranju nacije i države nakon njenoga nastanka Ističući pridavanje velike važnosti snazi nacionalizma kao sile koja stvara nacije, Billig (2009) kritizira mnoge današnje društvene i humanističke znanstvenike zbog nedovoljnog naglaska na isticanje i proučavanje nacionalizma nakon što je određena nacija formirana i smještena unutar određenih geografskih granica. U konsolidiranim državama, najčešće demokratskih režima, smatra se da nacionalizma nema ili je pak fenomen kojem čak i znanstvenici društvenih i humanističkih znanosti pripisuju pozitivne konotacije, pa se stoga ne treba previše proučavati. Mnogi stručnjaci s tog područja, tvrdi Billig (2009: 10-25), skloni su zanemariti ovakav oblik modernog tipa nacionalizma kojeg on naziva banalnim. To je oblik nacionalizma koji je toliko poznat da ga analitičari previđaju. On je rutinski nacionalizam ustaljenih nacionalnih država. Da bi neka nacionalna država opstala kao takva, mora postojati niz ustaljenih postupaka, rutina, ideoloških uvjerenja koji se nameću njenim pripadnicima i na razne načine ih neupadljivo 'podsjećaju' na njihovu nacionalnu pripadnost.

Stuart Hall (1996:597) navodi kako nacionalni identiteti nisu stvari s kojima smo rođeni, već su formirani i transformirani kroz procese reprezentacije. To znači da nacija nije samo politički entitet, već je sustav kulturalne reprezentacije. Stoga ljudi nisu samo građani te političke tvorevine, nego sudjeluju u ideji nacije na način na koji je ona reprezentirana u svojoj vlastitoj nacionalnoj kulturi (Shwarz, 1986, prema Hall, 1996:612) koja nije konstruirana samo od institucija, već od simbola i reprezentacija. Hall (1996) tvrdi kako je sama nacionalna kultura diskurs-način konstruiranja značenja koji organizira i utječe na naše djelovanje i predodžbu o sebi. Nacionalne kulture konstruiraju identitet proizvodeći značenja o naciji s kojom se identificiramo, a taj proces uključuje priče i sjećanja koja povezuju prošlost i sadašnjost.

Ako nacionalizam u Billigovom smislu promatramo kao ideologiju ili ideološki skup društvenih reprezentacija nacije, onda njegovo djelovanje uvelike možemo objasniti prema Althusserovom modelu interpolacije (1971, prema Weedon, 2004:6). Kulturne prakse nacionalizma dozivaju pojedinca koji se svakodnevno osjeća pripadnikom zajednice ovakvog tipa, iznova reproducirajući svoj osjećaj pripadnosti istoj, pa sukladno tome i vlastitu nacionalnost.

Medijatizirano kolektivno sjećanje

Kolektivno sjećanje se oslanja na pretpostavku da svaka društvena grupa razvija sjećanje na svoju prošlost, pa ono naglašava jedinstvenost te zajednice i omogućava ostvarenje vlastitog identiteta i imidža koji se prenosi na buduće generacije. Ono također definiše povezanost između individualnog i kolektivnog kojem pripada i omogućava zajednici da definiše značenje svog postojanja. Isto tako sjećanje je društveno politički konstrukt te kontinuirani i višesmjerni proces. Ono je funkcionalno, konkretizirano i narativno (Neiger, Meyers, Zandberg, 2011:4-6).

Zajednička sjećanja su izraz i medij nacionalne homogenizacije, ali su i poprište borbe oko odnosa moći te sukoba narativa. Najspektakularnija strana kolektivnog pamćenja je upravo kalendar, tj. zbir praznika kojima se društvo sjeća značajnih događanja. Upravo kalendar čuva konvencionalne 'glavne priče' koje stvaraju zajednice sjećanja. Todor Kuljić (2006:58) zato tvrdi kako su u kalendaru najupadljiviji i najsvetiji periodi grupne kolektivne prošlosti. Praznici služe društvenom usklađivanju pojedinačnih pamćenja (Zerubavel, 2000 prema Kuljić, 2006:72), jer sveukupna zajednica sjećanja skreće pažnju na iste trenutke u prošlosti.

Treba priznati kako je njena rekonstrukcija danas umnogome ovisna o medijima. Osim što prikazuju i kreiraju stvarnost, mediji imaju utjecaj na formiranje mitske prošlosti s kojom se određeni kolektiv poistovjećuje (Hernandez Corchete, 2010:122). Oni su prozor u prostor širenja informacija o prošlosti i socijalizacijski pogon današnjih društava te igraju važnu ulogu u konstrukciji ili dekonstrukciji kolektivnog sjećanja. Mediji postaju tzv. banke sjećanja u smislu u kojem ih definiše Nora (2007). To su fizički ili imaginarni prostori koje uvijek možemo nanovo posjetiti u potrazi za poviješću i sjećanjem na nju. Prema Morleyu i Robinsu (1995) upravo mediji, kroz reprezentaciju prošlosti, konceptualiziraju pojam nacije i konstruiraju kolektivna sjećanja i identitet. Urednici televizijskog povijesnog programa tako stvaraju mitove koji služe kao vezivno tkivo konstrukciji identiteta zajednice koja se nalazi u sadašnjosti.

Gary Edgerton (2001:20) tvrdi kako je upravo televizija onaj medij putem kojeg ljudi danas najviše uče o povijesti. Opisujući 'televi-

ziju kao povjesničara', naglašava kako ona kao medij izražava snažne tendencije personalizacije, konstruira prihvatljiv narativ te pruža korisniku medija ne samo da uči o povijesti, već da je i iskusi. Televizija je manje sklona 'objektivnoj' prezentaciji povijesti koju odlikuje činjenična točnost. Producenti i publika televizirane povijesti su preokupirani kreiranjem 'korisne prošlosti', u kojoj su priče koje uključuju povijesne figure i događaje korištene da objasne i razbistre sadašnjost i otkriju budućnost (prema Edgerton 2001). Zbog toga je kolektivno sjećanje mjesto medijacije u kojem profesionalna povijest mora dijeliti prostor s onom popularnom. Popularna korištenja povijesti i sjećanja manje se baziraju na točnosti, a više na korištenje prošlosti kao vrstu komunalnog, mitskog refleksa na trenutne kontroverze, probleme i izazove. Ona koriste jednostavne narative u kojima glavne uloge tipično zauzimaju heroji i zlikovci, alegorijski personificirajući određene vrline, a televizija najčešće preuzima isti stil naracije. Popularna, tj. medijatizirana povijest je stoga esencijalno umjetnička i ceremonijalna po prirodi. Umjesto da razmišljamo o profesionalnoj i popularnoj povijesti kao dijame-tralno suprotnim tradicijama ove znanosti, trebali bi ih promatrati kao dva kraja istog kontinuuma (prema Edgerton, 2001:7-9).

Emisija TV Kalendar

TV Kalendar je jedna od najdugovječnijih emisija na Hrvatskoj televi-ziji. Leksikon radija i televizije (2006) opisuje ju kao dokumentar-nu emisiju HRT-a koja se emitira od 1976. U sažetom obliku obrađuje političke, kulturne, sportske, povijesne i druge teme povodom neke obljetnice. Emisija je mijenjala vrijeme trajanja, a u posljednjih nekoliko godina njeno emitiranje traje 12 minuta. Sastoji se od po 3 do 4 priloga, u trajanju ne dužem od 3 minute, koji prikazuju ključna događanja, najčešće iz hrvatske i svjetske povijesti.

Ona ima posebnu važnost u programskoj shemi, s obzirom na to da je od samog svog nastanka emitirana u kontinuitetu. Također je jedna od rijetkih emisija koja se uz, Dnevnik i Vijesti kao najvažnije elemente informativnog programa, emitira više puta dnevno. *TV Kalendar* žanrovski možemo odrediti kao emisiju koja sadrži nekoliko veoma kratkih doku-mentarnih reportaža koje prikazuju prošle događaje u povodu obljetnice ili nekih drugih događaja koje obrađuju prošlost (Sapunar, 1995).

Emisija *TV Kalendar* u više je navrata bila kritizirana zbog načina na koji prikazuje događaje i ljude iz hrvatske prošlosti¹, kao i za selektivno pamćenje i zaboravljanje, generalizaciju, stereotipizaciju ili činjeničnu netočnost. Glavne priče i narativi prezentirani u emi-siji često u javnosti dolaze u sukob s potpuno drugačijim tumačenjima istih događaja, tzv. kontranarativima. Upravo je to razlog zbog kojeg

1 Usporedi: Opačić, 2009; Rašeta, 2010; Starčević, 2013.

je potrebno analitički pristupiti samoj emisiji te uvidjeti njenu stvarnu, kako medijsku tako i društvenu funkciju i vrijednost.

Odabir uzorka i metodologija analize

Analiza je nastojala obuhvatiti samo izdvojene priloge emisije koji opisuju razdoblje rata i nastanka hrvatske države od 1991. do 1995. godine. Također se nastojalo odabrati događaje koji su veoma značajni za hrvatsku povijest i definiciju nacije te one koji su sporni, kontroverzni i oko čijih tumačenja ne postoji visok stupanj društvene suglasnosti. Vrijeme ranih devedesetih godina, točnije razdoblje rata, raspada SFRJ i nastanka hrvatske države, jedno je od najzastupljenijih razdoblja u emisiji *TV Kalendar*. To je ujedno i vrijeme rata i vrijeme strašnog 'povijesnog loma' (Čipek, 2011) u kojem se potpuno transformira društveno-politički poredak i razdiru zajednička sjećanja. Devedesete godine su razdoblje stvaranja utemeljujućeg mita za hrvatsku naciju i državu, pa imaju vrlo značajno simboličko mjesto u cjelokupnoj hrvatskoj povijesti (prema Pavlaković 2009, Đurašković 2008). Dominantno tumačenje tih događaja često je u javnosti osporavano, pa su upravo zato za analizu emisije *TV Kalendar* odabrani sljedeći datumi:

25.6.1991.–dan kada je Hrvatski sabor donio odluku o samostalnosti i suverenosti Republike Hrvatske

18.11.1991.–dan kada su JNA i srpske paravojne snage osvojile Vukovar

15.1.1992.–međunarodno priznanje Hrvatske

5.8.1995.–dan kada su hrvatske vojne snage u sklopu vojno redarstvene akcije Oluja ušle u Knin, glavni grad Republike Srpske Krajine

Analizirani prilozi emitirali su se na televizijskom programu HRT-a u 2013. godini. U analizi se koristimo kvalitativnim pristupom medijskom tekstu te kombinirano koristimo metode kvalitativne tekstualne analize: narativa i diskursa.

Naglasili smo kako nacionalne kulture konstruiraju identitet proizvođači značenja o naciji s kojom se identificiramo, što uključuje priče i sjećanja koja povezuju prošlost i sadašnjost. S obzirom na to da je nacionalna kultura diskurs (prema Hall, 1996:610), nastojat ćemo utvrditi na koji način *TV Kalendar*, kroz simbole i reprezentacije iz prošlosti konstruira značenja koja utječu na naše djelovanje na predodžbu o sebi u sadašnjosti. Pritom promatramo kako emisija stvara kulturalni kontekst u kojem se stvaraju konotativna značenja simbola i kodova koji su sadržani u audiovizualnom izričaju emisije. Takva značenja uvelike ovise o kulturalnom okruženju u kojem se nalaze, pokušat ćemo prikazati kroz semiološki pristup analize vizualnih prikaza (prema Gillespie, 2006:18–20). Vizualnu prezentaciju nadopunjuje ona

auditivna koja se ogleda u naraciji i glazbi. Nastojimo ukazati na to da naracija kroz jezične forme poput strukture rečenica, retorike komentiranja, metafora i slično (Van Dijk, 2000, prema Krajina, 2013), utječe na različita poimanja važnosti značenja simbola i vizualnih prikaza. Ispitali smo na koji način kompletan niz reportaža zajedničkim komunikativnim praksama tvori diskurs, 'društvenu konstrukciju zbilje, oblik znanja' (Foucault 1977, prema Krajina, 2013), odnosno praksu stvaranja, reprodukcije i transformacije društvenih odnosa (Laclau i Mouffe, 185:153, prema Krajina, 2013:103).

Primjer analize

TV Kalendar 15.1.1992.

U reportažu nas uvode tonovi pjesme 'Od stoljeća sedmog' koja se reproducira tijekom trajanja cijelog videa. Na ekranu vidimo poznatu umjetničku sliku autora Dragutina Weingartnera 'Cetingradski sabor' iz koje slijedi prikaz slike 'pogibija Eugena Kvaternika'² Otona Ivekovića, a nastavlja se sa slikom Hrvatskog sabora koji 1918. proglašava samostalnost od Austro-Ugarske i ujedinjenje u državu SHS. Dok se kamera najviše fokusira na poginulog Kvaternika koji na slici beživotno leži na zemlji, narator nam govori: 'Ostvarenje samostalne Hrvatske države bio je težak kamen kušnje mnogih hrvatskih političara, a ta je kušnja stara koliko i cijela hrvatska povijest'. Težinu te kušnje (duge oko 500 godina, sudeći prema povijesnim razdobljima koje slike prikazuju) simbolizira mrtvi Kvaternik, a uvodna slika Cetingradskog sabora³ prikazuje dugu tradiciju nacije te simbolizira dugo vrijeme kroz koje nije bila u mogućnosti potpuno samostalno odlučivati. Dok se kamera fokusira na predsjedavajućeg u Hrvatskom saboru koji proglašava Hrvatsku dijelom države SHS, glas nam govori kako je 'gotovo uvijek prevladavao kompleks nevjerice u vlastite snage, što je uz poslovično hrvatsko nejedinstvo i ispraznu vjeru u nadnacionalne ideologije odmicalo hrvatski narod od konačnog cilja.' Za to vrijeme kamera nam prikazuje fragmente slike Hrvatskog sabora koji proglašava razjedinjene Trojedne kraljevine od Austro-Ugarske i pridruživanje Državi SHS. U ovom slučaju glas naratora izražava kritiku onoga što vizualno vidimo na ekranu. Tadašnji potez hrvatskih političara okupljenih u saboru narator smatra pogrešnim korakom na putu prema 'konačnom cilju'. Nadnacionalne ideologije čiji je predstavnik Država SHS proglašene su pogrešnima, a sudionici sabora čine veliku povijesnu grešku za hrvatsku državu i naciju. Onaj tko je taj 'konačni cilj' uspio ostvariti, prikazuje

.....

2 Eugen Kvaternik 8. listopada 1871. godine staje na čelo narodnog ustanka u Rakovici, poznatog kao Rakovička buna. Buna nije uspjela i većina je ustanika poginula, kao i sam Eugen Kvaternik.

3 Na saboru u Cetinu (u blizini današnjeg Cetingrada) sastalo se hrvatsko plemstvo i 1. siječnja 1527. god. izabralo austrijskog nadvojvodu Ferdinanda Habsburškog za hrvatskog kralja.

se već u sljedećem kadru. Među razdraganim mnoštvom na Trgu bana Jelačića, vidimo prvog hrvatskog predsjednika Franju Tuđmana kako prolazi kroz gužvu okružen hrvatskim zastavama, a već u sljedećem kadru izlazi na balkon i popularnim pozdravom, sklopivši ruke i uzdignuvši ih iznad glave, pozdravlja ljude koji su se okupili na trgu. Sljedeći kadar nam prikazuje okupljeno mnoštvo snimano iz gornjeg rakursa, nepreglednu masu ljudi na trgu iznad koje primjećujemo jedino vijoreće zastave Republike Hrvatske. Glas nam za to vrijeme govori: 'Odbacujući sve te iluzije, stare i nove geopolitičke i psihološke zamke, tek je suvremena Hrvatska oživila ideju državne samostalnosti'. Tu se jasno prikazuje kakav treba biti odnos prema gotovo cjelokupnoj nacionalnoj povijesti do 1990. godine. Hrvatsku je kroz to vrijeme pratila politika iluzija, čineći pogreške na svakom koraku, upadajući u zamke, bez ikakve mogućnosti da dostigne 'konačan cilj' – samostalnost. Hrvatska prošlost jedan je veliki neuspjeh, a na pravi put konačno ju izbavlja Franjo Tuđman koji u kadru poprma mesijanska obilježja. Mitske karakteristike uočljive su pri klicanju naroda dok prolazi trgov, te pri njegovom izlasku pred njih na balkon, pri čemu predstavlja simbol pravog vođe koji dovršava 'konačni cilj' hrvatske povijesti.

TV Kalendar 5.8.1995.

Video ponovno započinje istim glazbenim brojem ('Od stoljeća sedmog'), a na ekranu vidimo kninsku tvrđavu na kojoj vijori hrvatska zastava. Dok je ona snimana iz daljine, u prvom planu možemo razaznati prikaze bodljikave žice. Time se želi naglasiti kako je Knin od mučeništva i zatočeništva, koje žica simbolizira, postao hrvatski, slobodni grad. Narator nam govori: 'Hrvatska 5. kolovoza obilježava veliki datum svoje novije povijesti. Dan kada su u vrelini ljeta 1995. hrvatske postrojbe oslobodile njezin stari kraljevski grad Knin, u to doba sjedište odmetničkog, četničkog protuhrvatstva'. Ova rečenica odlično prikazuje bipolarne opreke te samu srž prikazivanja tadašnjeg ratnog sukoba. Druga strana potpuno je negativno atribuirana, te je definirana kao potpuna suprotnost svemu što je hrvatsko, tzv. protuhrvatstvom. Za definiciju nacije i definiranje osjećaja 'mi' potreban nam je onaj drugi koji ima odlike 'ne-mi', a to je u ovom slučaju srpsko stanovništvo iz Knina, u reportaži nazvano 'četnicima', 'odmetnicima' i 'protuhrvatima'. Pokušaj dehumanizacije 'drugog' pomaže u prikazu ovog događaja kao plemenitog, mitskog i središnjeg u hrvatskoj povijesti. Hrvati u ovom slučaju samo oslobađaju 'stari kraljevski grad'. Isticanje primordijalnosti daje povijesno pravo hrvatskoj državi i naciji na taj grad. Na ekranu se dotad prikazuje hrvatska zastava kako vijori na kninskoj tvrđavi, prikazana iz čak pet različitih kadrova. Sam njen prikaz zauzima najduži dio videa, više od 20 sekundi. 'Poslije pada Knina, drugog dana oslobodilačke akcije Oluja, bilo je samo pitanje sati kada će nestati samoproglašena

Srpska Krajina, jedna od tvorbi kojima je režim Slobodana Miloševića želio ostvariti 'Veliku Srbiju'. Velika Srbija je kroz više reportaža prikazana kao najveća moguća prijetnja Hrvatskoj državi, naciji i samostalnosti, a ne objašnjava se niti u jednom videu što taj pojam zapravo predstavlja, kakve su bile zamisli i ideje koju su ju tvorile, što je točno Slobodan Milošević činio da je ostvari, već se na jednostavan način sve što je vezano uz Srbiju ili Jugoslaviju demonizira i proglašava anti-hrvatstvom. Dalje nas u događaj upućuju prikazi naoružanih vojnika u akciji te tenkova i oklopnih vozila. Sljedeći kadar prikazuje spomenik Oltar Domovine u čijem središtu gori vatra, a oko nje su smješteni vojnici. Nakon toga kamera nas vodi u unutrašnjost katoličke crkve u kojoj iza oltara stoje tri svećenika a pokraj njih se nalaze tri velike svijeće, obojane crveno-bijelo-plavo u stilu hrvatske zastave, s grbom. Glas nam dotada govori: 'Time se Hrvatska s dubokim poštovanjem prisjeća svih palih hrvatskih junaka i žrtava odmetničkog terora u Domovinskom ratu'. Nadalje nam se govori kako su vijest o ulasku hrvatskih postrojbi u Knin hrvatski građani popratili 's iskrenim oduševljenjem'. Oluja se opisuje kao 'brza i briljantno izvedena akcija'. Narator kasnije govori kako se 'Ponovno osjetio duh zajedništva i pouzdanja u vlastite snage kakvog nije bilo od junačkih dana obrane 1991.' Za to vrijeme na ekranu vidimo hrvatske vojnike i generale kako s hrvatskim simbolima, zastavama ('znak slobode i hrvatskog suvereniteta') i drugim znakovljem poziraju pred kamerama na kninskoj tvrđavi. Tada slijedi kulminacija i ujedno središnji dio reportaže koji prikazuje dolazak predsjednika Tuđmana u Knin. Važnost momenta ističe narator : 'osobito dirljiv trenutak dogodio se sljedećeg dana, kada je predsjednik Tuđman poljubio Hrvatsku trobojnicu, okružen razdraganim pobjednicima'. Za to vrijeme vidimo Tuđmana s pratnjom kako dolazi do zastave koja se od početka reportaže vijori na tvrđavi, kao da je bila postavljena samo za njega. Ujedinjenje Tuđmana i zastave dramatično je prikazano kao dugo očekivano sjedinjenje i ostvarenje stoljetnog sna stvaranja Hrvatske. Ovo je zapravo epski trenutak hrvatske povijesti, pa narator u tom trenutku prestaje govoriti, a riječ najvećeg značenja prepuštena je predsjedniku Tuđmanu koji ljubi Hrvatsku zastavu okružen novinarima i suradnicima, dok u pozadini svira melodija pjesme 'Bože čuvaj Hrvatsku'⁴. On sretan i ponosan, pogleda uprtog u zastavu kaže: 'zastava ovdje znači dovršenje djela uspostave suverene i nezavisne hrvatske države'. Na kraju se dodaje kako je 'Velika pobjeda nanijela udarac mitu o srpskoj nepobjedivosti u koju su već počeli vjerovati i strani čimbenici. Slomljen je i Miloševićev projekt Velike Srbije, a posve

.....

4 Pjesmu izvodi Đani Maršan, tekst je znakovit zbog simboličke povezanosti religije i nacije:

*'Bože čuvaj Hrvatsku, moj dragi dom,
Ljude koji blaguju pri oltaru tvom
Nek se sliju molitve sve u jedan glas,
čuvaj ove svete tle, blagoslovi nas.'*

otklonjena mogućnost nastanka krajiške para-države'. Ponovno se jako malo ulazi u detalje tadašnje jugoslavenske i srpske politike, već se na nju isključivo gleda kao na prijetnju Hrvatskoj. Treba istaknuti kako je u ovoj reportaži najviše prisutna hrvatska zastava. Vizualna prezasićenost takvom ikonografijom želi naglasiti koliko je ovaj događaj bitan za naciju, Hrvatsku i hrvatstvo, a ona, doslovno sljubljena s Tuđmanom, prikazuje ostvarenje stoljetnih težnji hrvatskog naroda.

Interpretacija rezultata

Povijest je kroz narativ *TV Kalendara* prikazana kao linearan, simplificiran i nepromjenjiv proces. Događaji iz prošlosti koji uključuju i one prije samih devedesetih prikazani su kroz samo jednu moguću interpretaciju koja upotpunjuje kasnije događaje u homogenu cjelinu, a to je stoljetna borba Hrvata za svoju državu. Ovakav mitski i sudbonosni narativ potpomognut je emotivnim elementima prikazivanja kojima pridonosi glazba. U reportažama se pojavljuju klasični mesijanski likovi i vođe, prisutni su narativi žrtve (*Vukovar*), zlikovca (*četnici, JNA, Jugoslavija, Velika Srbija*) i heroja (*vojska, Hrvatska, Tuđman, HDZ*), što pridonosi izgradnji nacionalnog mita (prema Bhabha, 1990, Sundhussen, 2006, Malenica, 2011), a audiovizualni izričaj doprinosi prenošenju željene poruke. Inzistira se na dehumanizaciji 'drugog', tj. neprijatelja te se vlastito 'mi' kao nacionalni identitet definira kroz negaciju 'drugog' ili se drugi definira kao 'ne-mi' (*anti-Hrvat*). U svim priložima dolazi do vizualnog zasićenja nacionalnom ikonografijom koja uključuje hrvatske zastave i grbove. Uz hrvatski identitet vizualno se vežu i religijski označitelji (Katolička crkva i Sveti Otac) te također i stranačka obilježja (HDZ). Uz prikaz hrvatskih političara, Hrvatske vojske i općenito svih hrvatskih sudionika tih događaja vežu se atributi poput: *oslobođenje, sloboda, državnost, demokracija, suverenost, nezavisnost, pobjeda, sama, osuđena na propast*. Srpska strana (uključujući i JNA) prezentirana je atributima: *četnik, jugo-četnik, velikosrbi, agresija, teroristi, odmetništvo, protu-hrvatstvo, nepobjedivost, pomahnitali*. Prikazuje se kako je Hrvatska u sukob ušla s nejednakih početnih pozicija u odnosu na neprijatelja, te zbog toga krajnja pobjeda uz unutarnje i vanjske nedaće nosi još veći značaj i ostvarivanje stoljetnog sna⁵. Ovakav narativ njeguje tipičnu konstrukciju mitova i priča. Car (2008:5) ističe kako je mit bilo koja priča ili narativ koji nastoji objasniti porijeklo, korijen nečega te je generička reprezentacija idealnog tipa. Mitske strukture priče u našem primjeru ogledaju se u bipolarnim oprekama (prema Levi Strauss, 1967) i konfliktu dvaju oprečnih pojmova, vizija ili ideja (*Hrvatska-Jugoslavija / Velika*

5 Zaključak proizišao iz analize priloga *TV Kalendara* koji prikazuje 25.6. 1991. dan kada je Hrvatski sabor donio odluku o samostalnosti i suverenosti Republike Hrvatske.

Srbija). Također se, prema Čoloviću (2000:14), ogledaju u korištenju posebnih jezičnih konstrukcija poput metonimija ili metafora, a sve to pronalazimo i u našem slučaju (*težak kamen kušnje, konačni cilj, duh zajedništva, nadljudski otpor*).

Ključan element svih reportaža je glas naratora koji objašnjava što se tih dana zaista dogodilo. Narator ne interpretira i ne komentira direktno ono što se odvija na slici. Izgleda kao da on ima glavnu ulogu cijelog koncepta reportaže, dok vizualni dio egzistira zasebno, upotpunjujući glasovne interpretacije događaja. Glas koji prezentira ne treba istaknuti samo zbog objašnjenja koje on u narativnoj strukturi dobro obavlja upotpunjujući vizualni prikaz, nego i zbog povjerenja kojim taj glas utječe na publiku. Zbog svoje nevidljivosti, ali ipak sveprisutnosti, hladnog i neutralnog tona, možemo ga promatrati kao 'glas povijesti' u ovom slučaju. Gledatelji imaju apsolutno povjerenje u njega jer taj sveprisutni glas povijesti vrlo lako prolazi kroz vrijeme, govoreći o događajima koji su prethodili opisanom te predviđajući sljedeće. Na taj način stječemo dojam o njegovoj vremenskoj i prostornoj sveprisutnosti. On vrednuje događaje, najčešće u smislu crno-bijele polarizacije, gdje se sve što je pogodovalo tadašnjem nezavisnom obliku Hrvatske promatra kao dobro, a sve što nije kao loše. Isto tako, komentira događanja iz sadašnjeg konteksta, ne usudivši se diskurzivno vratiti u prošlost i sagledati tadašnji društveno politički kontekst koji je mogao ići u mnogo smjerova i nije linearan kako ga glas interpretira.

Subjekti koji su nositelji radnje te oni o kojima se govori u cijeloj priči opisani su kao akteri koji su u sukobu. Iako se lik Franje Tuđmana često pojavljuje na ekranu, narator ga rijetko imenuje. U trenucima njegovog pojavljivanja na ekranu govori o 'hrvatskoj državi', 'domovini' i 'samostalnoj Hrvatskoj', čime tadašnji predsjednik postaje metafora države i nacije. Franjo Tuđman se često u kadru pojavljuje popraćen simbolima koji predstavljaju današnju hrvatsku naciju—zastavom i grbom. Time se zapravo sam lik Tuđmana utjelovljuje u hrvatsku državu i naciju te on postaje cijela zajednica koja kroz povijesni koloplet nastoji dostići konačni cilj koji predstavlja samostalnost nacije. On je glavni vizualni nositelj cijele radnje, uz hrvatski grb i zastavu, njega se najčešće vidi na ekranu, dok su ostali likovi uvijek sporedni ili u pozadini. On također zauzima mesijansku ulogu vođe, što nam se prezentira kroz vrlo česte scene njegovog pojavljivanja u narodu koji mu razdragano kliče. Njegova misija također je povijesno značajna, mitska. On je onaj koji se oslobađa hrvatskih 'iluzija prošlosti' te Hrvatsku vodi do 'konačnog cilja'.

Uz jugoslavensku zajednicu također se vežu atributi poput *protuhrvatsvo* ili *mržnja prema svemu hrvatskom*. Ne radi se distinkcija između mnogih modela preustroja Jugoslavije, pa gledatelj dobiva sliku o njoj kao o 'Srboslaviji' i 'Velikoj Srbiji'. Ne objašnjavaju

se dovoljno razne koncepcije jugoslavenskog uređenja iznošene u to vrijeme, već se sve izjednačavaju u jedan negativni povijesni put za Hrvatsku. Čak se diskreditiraju i jugoslavenska uređenja temeljena na konfederativnim načelima te se govori o 'nekakvoj ' Jugoslaviji, nedefiniranoj i zbog toga opasnoj⁶.

Srbi kao druga strana u sukobu, bilo oni iz Hrvatske, Srbije, članovi JNA ili nešto drugo, uvijek su prikazani negativno. Njih narator (ali i Franjo Tuđman) naziva 'neprijateljima', 'četnicima', 'jugo-četnicima', 'odmetnicima', 'protuhrvatima', ne definirajući na koga točno misli. Zbog ove nedefiniranosti imenovanja neprijatelja, stječe se dojam kako su svi Srbi unutar i izvan Hrvatske zapravo 'četnici ' i 'protuhrvati' koji mrze sve hrvatsko, agresivni su i pomahnitali⁷. Ključna je i njihova dehumanizacija kroz vizualnu pojavu, prikazani su kao agresivni vojnici i generali, ili u liku Slobodana Miloševića. Vrlo često ih nema u kadru dok narator govori, a prikazane su isključivo posljedice njihovog djelovanja, poput razrušenog grada ili mrtvih ljudi. Koncepcije poput Velike Srbije ili općenito pojmovno određivanje neprijatelja nije dovoljno pojašnjeno. Nije jasno koji su motivi njihovih napada, zašto čine zločine i slično, već izgleda kao da ih navodi čista mržnja prema hrvatskoj naciji⁸. Na taj način se i definira hrvatski identitet, kroz junačku borbu protiv 'drugih', 'ne-Hrvata', tj. 'četnika', Jugoslavije i 'veliko-Srba'. Mnogi kompleksni problemi pobune Srba u Hrvatskoj o kojima su napisane opsežne studije⁹ su zanemarene. Multidimenzionalnost ratnog sukoba , kao i razne moguće pozicije njenog promatranja zanemarene su te se sve promatra iz samo jednog kuta gledišta. Nacionalni identitet se tako kreira i prezentira kroz mitsku borbu protiv mnogih unutarnjih (*komunisti, Srbi*) i vanjskih (*Srbi, JNA, Jugoslavija, međunarodna zajednica*) neprijatelja.

Bitno je naglasiti još neke audiovizualne elemente koji sudjeluju u prezentiranju priče za vrijeme ovog povijesnog loma. Prema Peterliću (2000:133-137), glazba u filmskom prikazu uvijek ima vrijednost komentara prizora. Iako je ona nešto izvanjsko, zbog elementa strukturne sličnosti, predstavlja skladen dodatak vizualnom prikazu. U *TV Kalendaru* igra ilustrativnu ulogu, a njena funkcija je najčešće objašnjavačka. Glazba koja se pojavljuje unutar ovih reportaža sačinjena

.....

6 U prilogu iz 25.6.2013. narator govori: 'referendumom su odbačene druge tada ponuđene varijante koje su Hrvatsku dovodile u nepovoljan položaj i prijedlog Saveznog premijera Ante Markovića o nekakvoj demokratskoj Jugoslaviji i Miloševićevu velikosrpsku koncepciju o takozvanoj modernoj federaciji, zapravo o novoj Srboslaviji'.

7 Istaknuto u analizi priloga TV Kalendara koji prikazuje 5.8.1995. i priloga 18.11.1991. koji prikazuje osvajanje Vukovara.

8 Zaključak proizišao iz analize priloga TV Kalendara koji prikazuje događaje 18.11.1991. tj. osvajanje Vukovara. Ističe se citat naratora : 'poslije tromjesečnog nadljudskog otpora jugo-četničkoj sili, Vukovar, stari hrvatski grad na Dunavu, doživio je najtragičniji dan u svojoj povijesti. 18. studenog 1991. pomahnitali ga je neprijatelj zaposjeo i počinio teške zločine neviđene još od Drugog svjetskog rata'.

9 Poput studije Ozrena Žuneca, *Goli život. Socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj u dva toma iz 2007. godine*

je od glazbenih brojeva Dražena Žanke i pjesme 'Od stoljeća sedmog', zatim pjesme Đani Maršana 'Bože čuvaj Hrvatsku', te hrvatske nacionalne himne. Druga glazba je ona nepoznatih autora, no odlično služi za stvaranje svečane ili napete atmosfere, ovisno o onome što je prikazano na ekranu. Ako proučimo tekstove odabrane glazbe, vidjet ćemo da se njom želi istaknuti primordijalnost hrvatske nacije, vrijednosti rata i nezavisnosti te religije. Napeta glazba naglašava dramatizaciju događaja, posebno ratnih prizora te upozorava na pojavljivanje 'zlikovca' ili 'nepodobnih' na ekranu.

Iz analize možemo zaključiti kako su, kroz kratku formu prikaza, kompleksni povijesni događaji i razdoblje ratnog sukoba 1991.-1995. prikazani na jednostavan način, kroz mitsku prizmu. Ovi bitni datumi za osnivanje hrvatske države prezentirani su vrlo slično diskursu kraja povijesti jer se tim političkim, društvenim i ratnim procesima ostvario 'konačan cilj', tj. Hrvatska država i samostalnost, ključna za samoodržavanje hrvatske nacije i stvaranje ultimativnog i finalnog političkog oblika koji će donijeti prosperitet za sve Hrvate unutar zemlje.

Možemo utvrditi kako nam reportaže vrlo malo govore o uzročno posljedičnim vezama nastanka i razvoja ratnog sukoba. Zbunjenost nastaje kod označavanja neprijatelja raznim označiteljima, čije značenje često lebdi u zraku, ne povezujući se s označenim, tj. onim što je prikazano na ekranu, ili trpajući u isti koš termine poput *Jugoslavija*, *Velika Srbija* i *četništvo*. Prema ovakvom načinu označavanja izgleda kao da su svi Srbi i zagovaratelji jugoslavenske ideje za vrijeme rata bili agresori, a svi Hrvati junački borci ili žrtve. Takav bipolarni prikaz jednog ovako složenog sukoba onemogućava njegovo razumijevanje. Ne postoji volja da se dvije sporne strane sagleda kao skup pojedinaca koji osim nacionalnog posjeduju i druge identitete, već se sve Hrvate i sve Srbe razgraničava prema liniji sukoba. Zbog toga se na cjelokupnu srpsku populaciju gleda kao na neprijatelje. Hrvatska borba za nezavisnost samo je borba protiv tih neprijatelja koji djeluju agresivno iz nepoznatog razloga. Stvaranje države prikazano je kao najvažnije razdoblje u njenoj prošlosti, svojevrsni kraj povijesti. Ono prekida s iluzornim tendencijama ujedinjavanja u višenacionalne zajednice.

Zaključak

Zbog recentnosti sukoba i postkonfliktnog konteksta u kojem se hrvatsko društvo nalazi, kreatori historijskog sadržaja na javnom medijskom servisu trebaju biti oprezni u kreiranju korisne nacionalne prošlosti koja, pokazuje se, uvijek može služiti isključivanju određenih 'drugih' iz društva sadašnjosti, što narušava cjelokupan socijalni kapital. Na ovaj način javni medijski servis ne razvija demokratsku kulturu sjećanja, već hegemonistička tumačenja recentnih događaja iz prošlosti, čime manjinske skupine društva ostaju

isključene iz dominantnih procesa memorijalizacije. Različitost hrvatskog društva iskazuje se u kontra-narativima koji na marginama javnog prostora na drugačiji način tumače iste događaje opisane u emisiji. Upravo u tom trenutku u javnosti se stvara borba oko odnosa moći i interpretacije prošlosti, gdje emisija putem javnog medijskog servisa ima jako veliku ulogu i moć širenja interpretacija. Kada govorimo o medijskim prikazima rata u Hrvatskoj, problematična je mitska i jednodimenzionalna struktura njegovog narativa koja uvijek isključuje ili demonizira 'druge' ili sustavno zaboravlja na neke ključne historijske koncepcije. Pavlaković (2009) ističe kako su u kontekstu rata, posebno oko operacije Oluja 5.8.1995.godine stvorene potpuno suprotne interpretacije. U *TV Kalendaru* nije rečeno ništa o žrtvama koje je ta vojna operacija prouzročila, kao ni o velikom broju Srba koji su protjerani iz Hrvatske¹⁰, a akcija se opisuje kao 'briljantno izvedena'. Time emisija promiče kolektivni zaborav prema itekako traumatičnim događajima ratnih operacija poput Oluje. Objasnili smo što taj datum znači za Hrvatsku, no za Srbe on predstavlja događaj viktimizacije u kolektivnoj prošlosti. Također, činjenica da su mnogi Srbi bili ubijeni od ekstremistički nastrojenih hrvatskih vojnih postrojbi ili da je veliki broj Srba ostao lojalan Hrvatskoj u obrani zemlje, ostala je previđena u verziji povijesti koja njeguje jednostavan narativ 'Srbi vs. Hrvati' (Pavlaković, 2009).

Ono na što se želi ukazati je višeznačnost povijesti koja teško može biti sažeta u priložima od dvije minute, pa stoga kreatori medijskog sadržaja koji se bavi reinterpretacijom povijesti imaju veliku odgovornost za društvo u cjelini. Radeći prikaze u takvim formatima, posebno one koji tematiziraju povijesne lomove, trebaju se voditi jednostavnošću, kratkoćom i razumljivošću, ali također se trebaju zapitati za koje članove zajednice je takva prošlost korisna. Koliko god se *TV Kalendar* kao dio javnog servisa treba voditi razumljivošću i popularnošću prikaza, a također želi promovirati nacionalne interese ili domoljublje, on ne bi trebao prenositi tek puko 'pozitivno' znanje o nacionalnoj prošlosti već bi kao dio javnog servisa trebao pridonijeti izgradnji kritički usmjerenih građana. Isto tako, ne bi trebao nuditi 'korisnu' i mitsku istinu već govoriti o različitim mogućnostima percepcije prošlosti. To ne znači da se treba odustati od popularnog prikaza namijenjenog svima, jer kritički osvrt na prošlost ne isključuje popularnu medijsku formu, a sadržaj javnog servisa mora biti namijenjen svim građanima. U tom je smislu ogromna odgovornost autora ovog televizijskog sadržaja za poboljšanje prikaza nacionalne povijesti u cjelini.

.....

10 Presuda Međunarodnog suda pravde iz 2015. godine u tužbama Srbije i Hrvatske prema Konvenciji o sprječavanju i kažnjavanju genocida navodi kako je egzodus srpskog stanovništva iz Hrvatske bila predviđana, vjerojatna i poželjna posljedica planirane vojne akcije u kolovozu 1995. (prema MSP, paragraf 479).

Popis literature

- Andersson, B. (1990). *Nacija–Zamišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga
- Bhabha, H. (1990). *Nation and Narration*. London: Routledge.
- Billig, M. (2009). *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Blanuša, N. (2011). *Teorije zavjera i hrvatska politička zbilja 1980.–2007*. Zagreb: Plejada.
- Car, V. (2008). Myths in media texts How Media in Croatia Treats Veterans and Tycoons. *MediAnali*, 2(4): 145–164.
- Car, V. (2011). 'Javni medijski servisi–čuvari demokracije' U: Romić, M. (ur.): *Izolacija ili intergracija–kako mediji pristupaju uključivanju manjina u javnu sferu?*. Zagreb : B.a.B.e!. 41–62.
- Cigognetti, L., Sorlin, P. (2010). 'History on Television : The Problem of Sources' U: Bell, E., Gray, A. (ur.): *Televising History, Mediating the Past in Postwar Europe*. New York: Palgrave Macmillan. 28–42.
- Čipek, T. (2011). 'Povijest uzvraća udarac: nacija i demokratska legitimacija' U: Čipek, T. (ur.) *Kultura sjećanja: 1991, Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Zagreb: Alinea. 13–19.
- Čolović, I. (2000). *Politika simbola*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Đurašković, S. (2008). Politike povijesti: pregled razvoja discipline u Hrvatskoj i Slovačkoj. *Politička misao*, 45(3–4): 201–220.
- Edgerton, R.G. (2001). 'Television as Historian A Different Kind of History Altogether' U: Edgerton, R.G, Rollins, P.C.: *Television Histories–Shaping Collective Memory in the Media Age*. Kentucky: University Press of Kentucky. 19–37.
- Fukuyama, F. (1992). *End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Gillespie, M. (2006). 'Narrative Analysis' U: Gillespie, M., Toyne, J. (ur.): *Analysing Media Texts*. New York: Open University Press. 79–118.
- Hall, S., du Gay, P. (1996). *Questions of Cultural Identity*. New York: Sage Publications.
- Hernandez Corchete, S. (2010). 'Mediated Collective Memory and the Political Process Towards Democracy in Spain: An Analysis of the Spanish TV Historical Documentary Series La Transición' U: Bell, E., Gray, A. (ur.): *Televising History, Mediating the Past in Postwar Europe*. New York: Palgrave Macmillan. 28–42.
- Krajina, Z. (2013). EU nije YU–EU je fora: Analiza predreferendurnih televizijskih spotova Vlade RH za ulazak Hrvatske u Europsku uniju. *Politička misao*, 50 (2): 98–123.
- Kuljić, T. (2006) *Kultura sjećanja–teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja štampa.
- *Leksikon radija i televizije* (2006). Zagreb: Masmedia.
- Lévi-Strauss, C. (1967). *Structural Anthropology*. New York: Doubleday Anchor Books.
- MacMillan, M. (2009). *The Uses and Abuses of History*. London: Profile Books.
- Malenica, B. (2011). 'Iz tamnice u državotvorni raj : Muškost u narativima osnivanja hrvatske države, topos žrtve i feministička kritika' U: Čipek, T. (ur.): *Kultura sjećanja: 1991, Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Zagreb: Alinea. 51–75.
- Međunarodni sud pravde, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)*, 3.2.2015.
- Meyers, O., Neiger, M., Zandberg, E. (ur.) (2011). *On Media Memory–Collective Memory in a New Media Age*. London: Palgrave.

- Morley, D., Robins K. (1995). *Spaces of Identity: Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries*. London: Routledge.
- Morley, D. (2000). *Home Territories: Media, Mobility and Identity*. London: Routledge.
- Nora, P. (2007). Između sjećanja i povijesti. *Diskrepancija*, 8 (12): 135-165.
- Opačić, T. (2009). *Kalendar govora mržnje*. H-alter.
- URL: <http://www.h-alter.org/vijesti/mediji/kalendar-govora-mrznje> (17.11.2016.).
- Pavlaković, V. (2009). 'From Conflict to Commemoration: Serb-Croat Relations and the Anniversaries of Operation Storm' U: *Serbo-Croat Relations: Political Cooperation and National Minorities*. Sremska Kamenica: CHDR. 73-82.
- Peterlić, A. (2000). *Osnove teorije flma*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Rašeta, B. (2010). *Junak našeg doba*. Novosti.
- URL: <http://arhiva.portalnovosti.com/2010/04/junak-naseg-doba/> (17.11.2016.).
- Sapunar, M. (1995). *Osnove znanosti o novinarstvu*. Zagreb: Epoha.
- Starčević, I. (2013). *TV Kalendar HRT-a treba očistiti od političkih i činjeničnih promasaja*.
- Večernji list. URL: <http://www.vecernji.hr/vijesti/tv-kalendar-hrt-a-treba-ocistiti-politickih-cinjenicnih-promasaja-clanak-602896> (17.11.2016.).
- Sundhaussen, H. (2006). 'Jugoslavija i njene države sljednice. Konstrukcija, dekonstrukcija i nova konstrukcija 'sjećanja' i mitova' U: Brkljačić, M., Prlenda, S. (ur.): *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Tehnička knjiga. 239-285.
- Weedon, C. (2004). *Identity and culture*. New York: Open University Press.